

Н. В. Тарасенкокандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ВУЛИЧНОЇ РОБОТИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

У статті розглянуто теоретичні основи проблематики формування здорового способу життя підлітків, обґрунтовано засоби, які уможливають процес формування здоров'язбережувальної поведінки молодого покоління в умовах вуличного простору. Відзначено, що теоретико-методологічну базу дослідження питання формування здорового способу життя підлітків засобами соціальної вуличної роботи становлять фундаментальні ідеї класичної філософії, дослідження сучасних психологів і педагогів, праці вчених соціально-педагогічної галузі. Зіставлено поняття «соціальна вулична робота», «вулична соціальна робота», «аутрич-робота» та констатовано, що соціальна вулична робота – різновид соціально-педагогічної діяльності з клієнтом безпосередньо на його території, у місцях систематичного перебування цільової групи, що вирішує завдання соціального виховання молодого покоління, зокрема забезпечує формування здорового способу життя підлітків за допомогою комплексу соціально-педагогічних засобів, застосування яких є особливо ефективним в умовах вулиці. Окрім того, визначено, що до засобів соціальної вуличної роботи належать ігротеки, дискотеки, форум-театри, конкурси графіті, танцювальні конкурси, флеш-моби, конкурси театралізованих постановок, виставки малюнків, вікторини, квести, ігротеки, дискотеки, танцювальні конкурси, спортивні змагання, які доцільно реалізувати комплексно, за програмою налагодження взаємодії суб'єктів соціальної вуличної роботи, встановлення партнерських відносин із різними соціальними інститутами (спеціалісти яких можуть здійснювати педагогічний вплив на підлітків щодо формування здорового способу життя), поетапне впровадження заходів від простих до складних, залучення підлітків до співпраці з організаціями, що можуть надати їм подальшу допомогу в питаннях формування здорового способу життя. Шляхом проведення експериментального дослідження за визначеними критеріями (мотиваційним – рівнем прояву інтересу до дотримання здорового способу життя і збереження власного здоров'я і здоров'я оточуючих, бажанням пропагувати здоровий спосіб життя оточуючим; когнітивним – рівнем знань про здоров'я і здоровий спосіб життя; поведінково-діяльним – рівнем ведення здорового способу життя) доведено результативність комплексу засобів соціальної вуличної роботи з формування здорового способу життя підлітків.

Ключові слова: підлітки, здоровий спосіб життя, формування здорового способу життя підлітків, соціальна вулична робота, комплекс засобів соціальної вуличної роботи з формування здорового способу життя підлітків.

Постановка проблеми. Пошук нових, ефективних шляхів вирішення проблеми формування здорового способу життя молодого покоління є актуальною потребою сьогодення, так як саме рівень здоров'я населення країни є провідним показником її соціального добробуту.

До категорії осіб, які потребують особливої громадської та наукової уваги в аспекті зазначеного питання, належать діти підліткового віку, адже саме підлітковий вік є визначальним періодом розвитку соціальності людини, зокрема формування її способу життя, який характеризується як внутрішніми психофізичними змінами організму, психологічною перебудовою особистості, так і психосоціальними перетвореннями, суттєвими для усвідомлення підлітком соціальних цінностей, цінності здоров'я, формування соціальних якостей, знань і вмінь, необхідних для забезпечення здорового способу життя.

Ефективність процесу формування здорового способу життя підлітків може бути підвищена шляхом використання відповідних інноваційних методів діяльності спеціалістів соціальної та педагогічної сфер, які відповідали б інтересам підлітків, мали потенціал зацікавити їх і переконати в необхідності прийняття й утілення способу життя, який позитивно відобразиться на рівні їхнього здоров'я. Значний арсенал таких методів зосереджено в соціальній вуличній роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну базу дослідження питання формування здорового способу життя підлітків засобами соціальної вуличної роботи становлять фундаментальні ідеї класичної філософії щодо здоров'я і здорового способу життя людини (К. Гален, Г. Гегель, Гіппократ, Конфуцій, Л. Сенека, М. Цицерон та ін.), дослідження

сучасних психологів і педагогів (В. Грибан, Г. Грай, С. Горбунова, Є. Желібо, Н. Заверуха, В. Зацарний, В. Зінченко, В. Казначеев, Н. Коцур, Б. Мещеряков, Г. Никифорова, Г. Отрошена, А. Хрипкова та ін.) щодо особливостей формування здорового способу життя людини на різних вікових етапах її розвитку, зокрема в підлітковому віці; соціально-педагогічний підхід до розуміння процесу формування здорового способу життя підлітків як керованої частини соціалізації особистості й складника соціального виховання (О. Балакірєва, О. Вакуленко, Н. Зимівець, А. Мудрик, М. Лактіонова, С. Омельченко, В. Шкуркіна, О. Яременко); розроблені в межах сучасної психолого-педагогічної та соціально-педагогічної науки теорії щодо формування здорового способу життя підлітків (О. Безпалько, О. Жабокрицька, І. Зверєва, В. Кузьменко, О. Кокун, О. Леонтєєва, С. Максименко, С. Омельченко, О. Яременко й ін.), соціального виховання та розвитку дитини в підлітковому віці (Л. Божович, Ю. Василькова, Т. Василькова, М. Галагузова, І. Кон, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський та ін.); роботи з пропаганди здорового способу життя серед різних категорій населення в умовах вулиці (Л. Завацька, Л. Рень, О. Рассказова й ін.).

Тобто до сьогодні в наукових працях учених різних наукових галузей висвітлено окремі аспекти проблематики збереження та зміцнення здоров'я різних категорій населення; охарактеризовано проблеми впливу девіантної поведінки на здоров'я школярів; представлено головні складники валеологічного виховання особистості; розкрито соціально-педагогічний підхід до розуміння процесу формування здорового способу життя підлітків; апробовано ефективність різних засобів, методів і форм збереження й зміцнення здоров'я дітей і молоді: засобів фізичної культури, засобів масової інформації, дозвілєвої діяльності, культурно-просвітницької діяльності, дидактичних засобів тощо, однак можливості засобів соціальної вуличної роботи як відносно інноваційного та ефективного шляху формування здорового способу життя підлітків залишаються малодослідженими, зокрема, у соціальній педагогіці.

Мета статті – розкрити теоретичний і практичний аспекти формування здорового способу життя підлітків засобами соціальної вуличної роботи.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтям для розроблення соціально-педагогічних основ формування здорового способу життя підлітків засобами соціальної вуличної є праці зарубіжних (М. Арсьяга, В. Гонзалез, С. Деккер, М. Мікконен, Дж. Фунд, Е. Хаас, В. Хаас) і вітчизняних науковців (О. Безпалько, Л. Вайноли, Л. Завацької, А. Капської, І. Миговича, Л. Рень, Л. Тютті).

Аналіз дефініційного ряду основних понять, які вживають дослідники соціальної вуличної роботи

(«аутрич-робота», «вулична соціальна робота», «вулична робота» тощо) дає змогу констатувати дискусійний характер поглядів учених щодо визначення їх сутності.

На думку І. Миговича та С. Семигіної, вулична соціальна робота – інноваційний метод соціальної роботи, сутність якого полягає в наданні соціальними службами послуг своїм клієнтам на вулиці [8, с. 179].

Т. Журавель, В. Лях, Т. Лях, Г. Скіпальська зазначають, що «вулична соціальна робота, або аутрич – це спосіб установаження й підтримки контакту між спеціалістами та цільовою групою, що потенційно зацікавлена в їхніх послугах» [6, с. 5].

О. Безпалько, Л. Гурковська, Т. Журавель, В. Лях, Т. Лях, Л. Рень, Г. Скіпальська наголошують, що вулична соціальна робота є синонімом терміна «аутрич» (від англ. outreach – досягнення ззовні) [3, с. 16; 4, с. 16; 6, с. 5], подають таке визначення вуличної соціальної роботи: «Вулична соціальна робота – форма допомоги бездоглядним та безпритульним дітям, що здійснюється безпосередньо у місцях знаходження цільової групи та являє собою спосіб установаження й підтримки контакту між фахівцями та цільовою групою, потенційно зацікавленою в послугах, що надаються» [3, с. 269–270].

Поняття «соціальна вулична робота» А. Капською розкривається через мету її діяльності: «Мета соціальної вуличної роботи полягає в покращенні положення та здоров'я дітей і молоді шляхом привнесення та додавання до середовища, де вони змушені жити, того, в чому вони мають потреби, та того, чого вони позбавлені; спонукання дітей та підлітків до встановлення відносин з людьми, які піклуються про них та з тими, хто може допомогти їм в організації змістовного дозвілля; допомога «дітям вулиці» в реалізації їх прав та потенційних здібностей, можливостей та обдарувань» [2, с. 123].

Тобто узагальнений огляд наукової літератури дає змогу стверджувати, що в дослідженнях учених «соціальна вулична робота», «вулична соціальна робота» й «аутрич-робота» розглядаються як тотожні поняття.

Нами поняття «соціальна вулична робота» визначається як різновид соціально-педагогічної діяльності з клієнтом безпосередньо на його території, у місцях систематичного перебування цільової групи, що вирішує завдання соціального виховання молодого покоління, зокрема забезпечує формування здорового способу життя підлітків за допомогою комплексу соціально-педагогічних засобів, застосовування яких є особливо ефективним в умовах вулиці.

До основних завдань соціальної вуличної роботи Л. Завацька, Л. Рень, зараховують такі: організація продуктивного дозвілля дітей і молоді,

які більшість свого часу перебувають на вулиці; сприяння в усвідомленні і прийнятті позитивних стереотипів соціальної поведінки; консультування з питань, важливих для цієї категорії, враховуючи принцип конфіденційності; надання інформації про шляхи збереження здоров'я, сприяння формуванню здорового способу життя; здійснення профілактичної роботи щодо запобігання правопорушенням і злочинності серед дітей і молоді [1].

Соціальна вулична робота в різні часові проміжки мала різні напрями реалізації. Спочатку використовувалася закордонними вченими і практиками як провідний напрям у роботі з «проблемними» категоріями населення (у Швейцарії соціальні працівники деяких приватних центрів проводили роботу, що передбачала контакт із молодими людьми категорій групи ризику в певних місцях їх зустрічей, і надавали їм необхідну соціальну допомогу, у Франції та Данії соціальна вулична робота реалізувалася в межах системи охорони здоров'я й пов'язана з діяльністю різних медичних організацій, зокрема мала на меті надання медичних послуг тим, хто її потребував, в Україні у XX столітті соціальна вулична робота була спрямована на роботу з безпритульними, людьми, що вживали алкогольні та наркотичні речовини), а пізніше межі використання соціальної вуличної роботи розширилися (організовувалася робота за місцем проживання, фізкультурно-масові та спортивно-оздоровчі роботи) і трансформувалися до вимог суспільства, набуваючи профілактичного спрямування.

Практичне використання соціальної вуличної роботи сьогодні відбувається через розроблення й впровадження різних регіональних, міських програм формування здорового способу життя, зокрема таких, які мають на меті забезпечення єдності та безперервності реабілітаційного процесу, включають профілактику й виявлення соціально дезадаптованих неповнолітніх, реабілітаційні заходи, спрямовані на їх позитивну соціалізацію, запобігання негативним явищам, пропагування здорового способу життя, гармонізацію психофізичного здоров'я підлітків через розповсюдження інформаційних буклетів і листівок і проведення заходів в умовах вуличного простору. Отже, можемо зробити висновок, що соціальна вулична робота має профілактичну спрямованість.

До засобів соціальної вуличної роботи зараховують ігротеки, дискотеки, форум-театри, конкурси графіті, танцювальні конкурси, флеш-моби, конкурси театралізованих постановок, виставки малюнків, вікторини, квести, ігротеки, дискотеки, танцювальні конкурси, спортивні змагання. Їх застосування сприяє забезпеченню підлітків змістовним дозвіллям, профілактиці негативних явищ і пошуку шляхів запобігання, пропаганді здорового способу життя серед молодого покоління,

розвитку їхніх комунікативних здібностей, формуванню здорового способу життя підлітків.

Класифікація, систематизація зазначених засобів і спрямування їх виховного потенціалу на прищеплення підліткам життєвих стандартів, спрямованих на збереження здоров'я, дає можливість визначити їх як комплекс засобів соціальної вуличної роботи з формування здорового способу життя.

З метою підтвердження результативності цього комплексу засобів проведено соціально-педагогічний експеримент, учасниками якого стали діти підліткового віку загальною кількістю 1094 особи.

Оцінювання рівня сформованості здорового способу життя підлітків проводилася за визначеними нами критеріями. Перший критерій – мотиваційний – оцінюється за рівнем прояву інтересу до дотримання здорового способу життя і збереження власного здоров'я і здоров'я оточуючих, бажання пропагувати здоровий спосіб життя оточуючим; наступний – когнітивний – оцінюється за рівнем знань про здоров'я і здоровий спосіб життя, останній – поведінково-діяльнісний – готовність ведення здорового способу життя.

Комплекс засобів соціальної вуличної роботи з формування здорового способу життя підлітків реалізувався за програмою, яка передбачала сукупність дій: по-перше, налагодження взаємодії суб'єктів соціальної вуличної роботи, встановлення партнерських відносин із різними соціальними інститутами, спеціалісти яких можуть здійснювати педагогічний вплив на підлітків щодо формування здорового способу життя; по-друге, поетапне впровадження заходів із формування здорового способу життя підлітків від простих (спортивні ігротеки, дискотеки, виступи форум-театру тощо), що мають потенціал активізувати інтерес підлітків до участі в заходах з формування здорового способу життя, до складних (вікторини, конкурси, акції, флеш-моби тощо), які потребують максимальної «включеності» учасників у дію; по-третє, залучення підлітків до співпраці з організаціями, що можуть надати їм подальшу допомогу в питаннях формування здорового способу життя [7, с. 156].

У ході проведення експериментального дослідження нами використовувалися такі методи діагностування: педагогічне спостереження; опитування батьків, педагогічного колективу, соціальних педагогів шкіл; тестування (підлітків); інтерв'ювання підлітків тощо.

Проведений аналіз результатів експериментального дослідження дає змогу констатувати, що впровадження комплексу засобів соціальної вуличної роботи з формування здорового способу життя підлітків позитивно вплинуло на якісні зміни в експериментальних групах.

Важливо зазначити, що необхідною умовою реалізації комплексу засобів стало врахування

різної специфіки інфраструктури міста (мегаполісу) й селища міського типу, за необхідності залучення додаткових ресурсів і зусиль фахівців із соціального виховання, які покликані здійснювати педагогічний вплив на підлітків щодо формування здорового способу життя (вчителів, психологів, спеціалістів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, добровільних помічників-волонтерів тощо).

Висновки і пропозиції. Отже, здійснений аналіз результатів дослідження роботи дає змогу стверджувати, що соціальна вулична робота – це різновид соціально-педагогічної діяльності з клієнтом безпосередньо на його території, що вирішує завдання соціального виховання молодого покоління, зокрема забезпечує формування здорового способу життя підлітків. У практиці реалізації соціальної вуличної роботи накопичено значний арсенал різноманітних засобів діяльності з підростаючим поколінням щодо забезпечення підлітків змістовним дозвіллям, профілактики негативних явищ, розвитку творчих здібностей, які потребують узагальнення, систематизації, об'єднання в комплекс і спрямування на вирішення проблеми формування здорового способу життя підростаючого покоління.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне розв'язання проблеми формування здорового способу життя підлітків засобами соціальної вуличної роботи.

Список використаної літератури:

1. Завацька Л.М., Рень Л.В. Вулична соціальна робота з дітьми: особливості здійснення. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N121/N121p055-058.pdf.
2. Капська А.Й., Безпалько О.В., Вайнола Р.Х. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи: модульний курс дистанційного навчання. Київ, 2002. 164 с.
3. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / О.В. Безпалько та ін.; за ред. І.Д. Зверєвої, Ж.В. Петровича. Київ: Калита, 2010. 376 с.
4. Посібник з методики міждисциплінарного ведення випадку при роботі з безпритульними, бездоглядними неповнолітніми дітьми. Київ: Організація «Право на здоров'я» (HealthRight International), 2010. 68 с.
5. Рень Л. Волонтерська діяльність у профілактичній роботі з дітьми вулиці. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gvphdpi/2010_19/189_193.pdf.
6. Сходинки: просвітницько-профілактичні тренінгові заняття з підлітками: навч.-метод. посіб. для соціальних педагогів, соціальних працівників, аутич-працівників, практичних психологів / Т.В. Журавель, В.В. Лях, Т.Л. Лях, Г.Б. Скіпальська. Київ: Калита, 2010. 164 с.
7. Тарасенко Н.В. Формування здорового способу життя підлітків засобами соціальної вуличної роботи: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.05 / Держ. вищ. навч. закл. «Донбас. держ. пед. ун-т». Слов'янськ, 2013. 212 с.
8. Семігіна Т.В., Мигович І.І. Теорія і методи соціальної роботи: підручник для студентів вищих навч. закл. Київ, 2005. 328 с.

Tarasenko N. V. Adolescents` healthy lifestyle formation by means of social street work: theory and practice

The paper deals with the theoretical basis for the formation of adolescents` a healthy lifestyle also the content of identical in the scientific literature of the concepts of outreach work, "social street work", "street work" has been revealed. It has been determined that social street work is a kind of social-pedagogical activity with a client directly on his territory, in places of systematic stay of the target group that solves the problem of social education of the younger generation, in particular, provides the healthy lifestyle formation. It was resolved in the practice of realization of social street work a significant depository of different means has been accumulated: game store, discos, forum-theaters, graffiti contests, dance competitions, flash mobs, contests of dramatized productions, exhibitions of drawings, quizzes, quests, games, sports competitions. Their expedient to implement these measures in a complex manner according to the program of establishing the interaction of the subjects of social street work, establishment of partnership relations with various social institutions (whose specialists can exercise pedagogical influence on the formation of a healthy lifestyle), the phased implementation of measures from simple to complex, the involvement of adolescents to cooperation with organizations that can provide them with further assistance in shaping a healthy lifestyle. Their usage helps to provide adolescents with the meaningful leisure time, prevention of negative phenomena and finding ways to eliminate them, promote healthy lifestyles among the younger generation, develop their communicative abilities, and form a healthy lifestyle of adolescents. It has been established that the complex of methods of social street work on the formation of a healthy lifestyle is a set of classified and systematized forms and methods aimed at bringing teenagers to standards of living aimed at preserving health. It was found that the necessary condition for the complex of methods realization was to take into account various features of the city (megapolis) infrastructure and urban-type settlements, if needed, to attract additional resources and efforts of specialists in social education, which are intended to exercise pedagogical influence on a adolescent on the formation of a healthy lifestyle (teachers, psychologists, specialists in social services for families, children and youth, volunteers, etc.).

Key words: adolescents, healthy lifestyle, formation of healthy lifestyle adolescents, Social street work, complex of social street work for the healthy lifestyle of adolescents.